

etnik madaniyat shakllangan bo'lib, bunda xorvatlar ko'proq G'arbiy Yevropa ta'sirida taraqqiy etsalar, serblar doimo Rossiyaga mo'ljal oladilar. Shu bois ikki xalq orasida o'zaro mojarolar paydo bo'lgan.

19-§. Zamonaviy dunyo madaniyati va etnik madaniyat

XX asr so'nggida kechgan zamonaviy sivilizatsion jarayonlar etnomadaniyat dinamikasini tubdan o'zgartirib yubordi va buning natijasida dunyo bo'yicha keng rasm bo'lgan ommaviy madaniyatlar shakllandi, deb aytish mumkin. Ommaviy madaniyat jamiyatdagi barcha qatlamlar hamda etnik guruhlarda tarqalish shartlari bilan birga o'ziga xos mexanizmni ham yaratgan, deb aytish mumkin. Aynan shu sababli ommaviy madaniyat – madaniyatdagi umumdunyoviy xususiyatlar – kitoblar, filmlar, radio va televidenie, kiyim-kechaklar, raqs, sport va shu kabilarni yaratish imkoniyatlari paydo bo'lgan. Ommaviy madaniyat yalpi savodsizlikka barham berish, alohida hududlarning madaniy izolyatsiyasini bartaraf etishda muhim ahamiyatga ega. Lekin, o'z navbatida, shuni ham alohida ta'kidlab o'tish joizki, hatto ommaviy madaniyatda ham etnik madaniyatdan kirib kelgan etnik xususiyatlarni uchratish mumkin. Bu o'rinda, aytish joyiz ingliz tilida popular culture (популярная культура) va mass culture (массовая культура) farqlanadi. Biz “ommaviy madaniyat”, deb ataydigan hodisa “mass culture”ga to'g'ri keladi. Qolaversa, xalq orasida keng tarqalgan milliylik ommaviylikdir va har qanday ommaviylik milliylikdir. (Bir hududda yashovchi boshqa millat vakillari orasida ham keng tarqalgan narsa ommaviy hisoblanishini hisobga olsak, ommaviylik milliylikka

nisbatan kengroq tushuncha. Milliylik esa unga nisbatan xususiy hol hisoblanadi. Demak, milliylik ommaviylikdan tashqarida bo'lishi mumkin emas.)

Sanoqli kishilarga dahldor xususiyat millatniki bo'lmagani kabi, ommaviy ham emas. Binobarin, bu o'rinda "mass culture"ni "olomon madaniyati" yoki "tijoriy madaniyat" shaklida ifodalash mumkin. Zero, taqlid, "yulduz"lar kulti, ularga ko'r-ko'rona ergashish, irratsionallik, didning keskin tushishi kabi belgilar olomonga xosdir. Ommaviy madaniyat millatning o'ziga xosligi, turmush tarziga hamohang shaklda tadrijiy rivojlansa, olomon madaniyati millat tanlamaydi, har qanday o'ziga xoslikni uyg'otib, korporativ va siyosiy manfaatlarga xizmat qiladi. Lekin, shu bilan birga, ommaviy madaniyatning shaxsni passiv shakllantirishi bilan bog'liq qarama-qarshi jihatlari ham mavjud.

Dunyo madaniyati. Ommaviy madaniyatgina zamonaviy dunyoviy madaniyat – shahar tipidagi yevropa madaniyatining har bir hududga xos milliy xususiyatlari bilan uyg'unlashgan ko'rinishlari majmuiga aylandi. U doimo milliy madaniyatlar (kiyim-boshlar elementlari – poncho, sombrero; oziq-ovqatlar – dunyo miqyosida xitoy restoranlarining yoyilishi; shampän vinosi; adabiyotlar – bugungi kunda butun dunyo bo'yicha Osiyo, Afrika, Lotin Amerika mualliflarining asarlarini sevib o'qimoqdalar; san'at va shu kabilar) ni ma'lum ma'noda ommaviylashtirib boradi.

Zamonaviy jamiyatda amalda sof etnik madaniyatlarni uchratish amrimahol. Hozirda har bir madaniyatda etnik jihatdan neytral (umumdunyoviy) va etnik xususiyatlar bilan bezatilgan madaniyatlarni uchratish mumkin. Agar bundan 10 – 20 yillar avval dunyo xalqlarini umumjahon madaniyatiga (avvalo turmush tarzida) qo'shish jarayoni avj olgan bo'lsa, bugungi kunga kelib ongli tarzda har bir

xalq o'z an'anaviy moddiy va ma'naviy madaniyatini saqlashga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirmoqda. Bu madaniyatning markazida turgan munosabatlar stereotipi ma'naviy qadriyatlarda yorqin namoyon bo'ladi.

Amerikalik mashhur antropolog F. Boas yer yuzidagi har bir madaniyat taraqqiyoti borasida madaniy plyuralizm prinsipiga amal qilgan va u har bir madaniyat o'ziga xos rivojlanish yo'liga ega, deb hisoblaydi. Boasning yozishicha, har bir madaniyatni tarixiy ko'rinish shakli tarzida anglash mumkin. Ona zamindagi har bir madaniyat doimiy taraqqiyotda bo'lib keladi va ularning rivojlanish bosqichlari to hozirgi kungacha davom etib kelayotgan jarayondir. Shu bois ayrim oldingi tadqiqotchilar tomonidan ilgari surilgan primitiv madaniyatlarning turg'unligi to'g'risidagi qarashlar hayotdagi mavjud faktlarga to'g'ri kelmaydi. Chunki har qanday turg'un, deb hisoblangan madaniyatda ham rivojlanib borayotgan urf-odatlar va ko'rinishlarni uchratish mumkin. Mashhur antropolog olimning ta'kidlashicha, qaysidir bir hindu qabilasining madaniyati rivojlangan Yevropa xalqlari madaniyatidan-da murakkabroq ko'rinishga ega. Odatda, ularning biri yozma adabiy merosga ega bo'lsa, ikkinchisida bunday ko'rinish mavjud emas. Shubhasiz, bu madaniyatlararo o'zaro farqdan o'zga narsa emas.

Boas madaniyatni tadqiq qilishda, turli-tuman urug'lar va xalqlar madaniyatlarini o'rganishda yaxlit bir tizimli konsepsiya va umumiy nazariya qo'llash mumkin emas degan muhim g'oyani ilgari surgan. U «biz butun insoniyat madaniyati taraqqiyotining umumiy qonuniyatlarini yaratishdan avval lokal madaniyatlarning rivojlanish jarayonini to'liq anglab yetmog'imiz zarur», – deb yozgan edi. Shu bois Boas butun umri davomida, garchi bu fanning asosiy maq-

sadi bo'lmasa-da, ma'lum bir tarixiy-geografik mintaqadagi madaniyatni har tomonlama o'rganishga undagan.

Boasning fikricha, madaniyat insonlarning voyaga yetish jarayonida o'zlashtiriladigan va o'zlarining madaniy xususiyati, deb e'tirof etadigan munosabatlari yig'indisidir. Qolaversa, uning fikricha, til, dunyoqarash, e'tiqod va hatto milliy ehtiroslar ham xalqqa tegishli bo'lgan jamoaviy hayotni va xalq tarixini to'liq anglatmasligini etnologik ma'lumotlar tasdiqlaydi. Shunday qilib, Boasning mulohazalari *ijtimoiy determinizm* prinsiplariga asoslangan bo'lib, har bir madaniyatning ichki xususiyatlari, uning uzatuvchilarini tadqiq qilish orqali namoyon bo'ladi, degan g'oya asosiga qurilgan edi. Madaniyatlar orasidagi farqlar yoki o'xshash xususiyatlar ularning geografik joylashuvi yoki tabiiy sharoitiga bog'liq bo'lgan. Qolaversa, madaniyatlar rivojlanishining ma'lum bosqichidagi o'xshashliklar yoki farqli xususiyatlar madaniy farqlar kelgusida ham saqlanib qoladi, degan xulosani anglatmaydi. Umuman olganda, ushbu mulohazalarning aksariyati keyingi davr etnologiyasi uchun asos bo'lgan.

Amerika hindulari orasida uzoq muddat dala tadqiqotlari olib borgan Boas har bir madaniyat ko'rinishini umumiy madaniyat konteksti, ya'ni uning bir qismi tarzda tushunmoq kerak, degan xulosaga kelgan. Aynan Boas madaniyatni yaxlit o'zaro ichki tuzilmalarning bog'liqligidan tashkil topgan bir tizim tarzida tadqiq qilish borasidagi dastlabki tadqiqotlarga asos solgan. Bir madaniyatdan ikkinchi madaniyatga o'zlashtirilgan elementlar mexanik jarayonni anglatmaydi va madaniy aloqalarning natijasi mahsuli emas.